Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 213 (15187) ◆ 1993 чылдың ноябрь 11, четверг ◆ Солунга ат салган шагы 21.30 ☰ Садар өртээ 20 рубль.

«Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күштүг болдуруп ажыглап киирериниң чурумунуң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Соведининиң доктаалдыры болза:

1. «Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун 1993 чылдың декабрь 13-тен күштүг кылдыр ажыглап киирер.

2. Тыва Республиканың хоойлужудулгазын «Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр эде кылгыжеге чедир Тыва Республиканың күштүг бооп турар хоойлужудулгазы ажыглаттынарын доктаадыр.

3. Тус чер чагыргаларының даргаларының соңгулдаларын эрттиргиже чедир тус чер чагыргаларының даргалары «Тыва Республикада тус чер чагыргаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу-биле доктаатканн боттарының харыылаар айтырыгларының хемчээли-биле ажылдаар.

Тус чер чагыргаларының килдистериниң болгаш эргелелдериниң бүрүн эргелери тус черниң чаа чагыргаларының чогуур структурлуг кезектери тургустунгуже чедир хевээр артар.

4. Тус чер чагыргаларының даргаларының соңгулдаларын эрттиргиже чедир улус депутаттарының чер-чер Советтериниң болгаш оларның органнарының бүрүн эргелери оларның район, хоорай, суур база көдээ Советтериниң түүрүнге хевээр артар.

5. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың хоойлужудулга актыларын «Тыва Республикада тус чер чагыргаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр эде кылгыжеге чедир Тыва Республиканың күштүг бооп турар хоойлужудулгазы ажыглаттынарын доктаадыр.

3

Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

3. Тыва Республиканың Президентиэн хамаатылар төлээлекчилериниң кожуун Хуралы-биле дугуржулга ёзугаар тус чер чагыргазының даргазын албан-хүлээлгелерин доктаамал күүсетпейн турары дээш азы Тыва Республиканың Конституциязын болгаш хоойлуларын, Президентиниң чарлыктарын, Дээди Хуралдың шиитпирлерин, Чазактың докталдарын хажытканы дээш албан-дужаалындан хостап болур.

4. Хоорай (кожуун чагыргалыг), суур, суму төлээлекчилериниң Хуралы, девискээр айы-биле хөй-иниги бот-башкарылгазының удуртукчулары азы 100 кижиден эвээш эвес санныг хамаатылар бөлүү кожуун чагыргазының даргазынга хоорай, суур, суму чагыргазының даргазынга бүзүревейн турарының дугайында санал киирип болур.

Хоорай, суур, суму төлээлекчилериниң Хуралынын, девискээр айы-биле хөй-иниги бот-башкарылгазының удуртукчуларының азы хамаатылар бөдүүнүң саналын кожуун чагыргазының даргазы ону алганының соонда ийи неделя хуусаа дургузунда сайгарып көөр үжүлүг.

5. Кожуун чагыргазының даргазы хоорай, суур, суму төлээлекчилериниң Хуралдары-биле дугуржулга ёзугаар хоорай, суур, суму чагыргазының даргаларын албан-хүлээлгелерин доктаамал күүсетпейн турары дээш азы Тыва Республиканың Конституциязын болгаш хоойлуларын, Президентиниң чарлыктарын, үстүнде турар күүсекчи болгаш шиитпирлекчи органнарының докталдарын, оон-биле кады хамаатыларның төлээлекчилер Хуралының база кожуун чагыргазының шиитпирлерин хажытканы дээш албан-дужаалындан хостап болур.

III. Тус чер бот-башкарылгазының экономиктиг үндезини

IV эге. Тус чер бот-башкарылгазының экономиктиг үндезини

20 үүл. Тус чер бот-башкарылгазының экономиктиг үндезини

Бойдус курлавырлары (чер, оон казымал байлактары, суг-дар, арга-арыг, үнүштер болгаш дириг амытаннар), муниципалитет база тус чер бот-башкарылгазының орулга алыр болгаш ол девискээрниң чурттакчы чонунуң хереглелдерин хандырарының үндезини боон турар өске-даа өнүүзү тус чер бот-башкарылгазының экономиктиг баазазы болур.

21 үүл. Тус чер бот-башкарылгазының өнүүзү (муниципалитет өнүүзү)

Тус чер бот-башкарылгазының өнүүзү (муниципалитет өнүүзү) ол девискээрниң чурттакчы чонунуң байлаа болур.

Кожуунуң, хоорайның болгаш оларның чагыргазында кирип турар административ-девискээр черлериниң бот-башкарылгазының өнүүзүнге, хоойлуда көрдүнген өске таварылгалардан аңгыда, тус чер башкарылгазының эт-хөреңгизи, тус чер бюджединиң, бюджеттен дашкаар болгаш валюта фондуларының акша-хөреңгизи, муниципалитеттиң чуртталга фондузу, муниципалитеттиң чуртталга фондузунда кижи чурттавас оран-сава, инженер албаныың объектилери болгаш ол девискээрде чонунуң коммунал хандырылгазын дорт боттандырып турар өске-даа объектилер хамааржыр.

Тус чер бот-башкарылгазының өнүүзүнүнге (муниципалитет өнүүзүнге) чер участоктары, даг кезектери, бойдус объектилери (суг хөлбектери, арга-арыг, шыннаалар, өске-даа черлер), үнелиг саазынар болгаш өске-даа сан-хөө үүлдери, чуртталга эвес оран-сава, бүдүрүлгелер, эт-хөреңгиниң өске-даа комплекстери, улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының албан чөрлери, оон-биле кады ол девискээриң чурттакчы чонунуң коммунал-амыдырал болгаш социал-культура хереглелдерин хандырарына эргежок чугула өске-даа эт-хөреңги кирер.

22 үүл. Тус чер бот-башкарылгазының өнүүзү (муниципалитет өнүүзү) баш билип ажыглаары болгаш эргелеп башкарары

Тус чер бот-башкарылгазының өнүүзү тус чер чагыргазы бо Хоойлуга дүүштүр эрге-хүлээлгелерни ангыланып ёзугаар баш билип ажыглаар болгаш эргелеп башкарар.

Тус чер чагыргазы:

а) тус чер бот-башкарылгазында өнүүнүң хоойлужудулгада көрдүнгенинге азы тус чер чагыргаларының боттарының эрге-хүлээлгелеринге дүүштүр үндүрген актыларында чурумнар болгаш негелделер ёзугаар түр азы доктаамал эдилээр база ажыглаар кылдыр дамчыдар, хөлезилдир, садып-сайгарар, хавырар;

б) тус чер бюджединиң акша-хөреңгизи болгаш бюджеттен дашкаар база валюта фондуларын баш билип ажыглаар;

в) муниципалитет бүдүрүлгелерни эргылап турар үеде доктаатканы хуусаза оларны эде дериир, а ол ышкаш оларны бүдүрүп турар продукциязының ассортиментизин өскертир талазы-биле кызыгаарлашкынны доктаадып тургузар;

г) тус чер бот-башкарылгазының өнүүзү кылдыр бүдүрүлгелерниң, оларның ангыаңны азырарын, оон-биле кады ол девискээриң чурттакчы чонунуң коммунал-амыдырал болгаш социал-культура хереглелдерин хандырарына, оон ажыл-агый комплексизин ажылдырына база чугула ужурдуалыг өске-даа эт-хөреңгин дамчыдып бээрин азы садарын чогуур органнардан негээр;

д) тус чер бот-башкарылгазының өнүүзүнде объектилерни күүрүп өнүүзү кылдыр кавырган таварылгада оларга чедиртинген когаралды бүрүн эгидип алыр;

е) муниципалитет өнүүзүнүң чамдык объектилерин тус чер бот-башкарылгазының өске органнарына баш билип ажыглаар эргелиг кылдыр дамчыдып берип болур.

Бодунуң девискээринде турар тус черниң хереглелинге ажыглаттынып болур өскедээ объектилерни хоойлуда көрдүнген чурум ёзугаар садып алырына тус чер чагыргазы күүрүп органнарындан артык эргелиг.

Тус чер чагыргазының органнары боттарының эрге-хүлээлгелеринге дүүштүр муниципалитет өнүүзүн эргелеп-башкарар, оон-биле кады чогуур тус чер бюджединиң акша-хөреңгизин баш билип чарыгдаар эргелиг.

Тус чер бот-башкарылгазының өнүүзү бооп турар болгаш муниципалитет бүдүрүлгезиниге быжыглаттынган эт-хөреңгини ол бүдүрүлге боду дорт ээ бооп эргелеп-башкарар.

Чагырганың чөпшээрели-биле баш билип башкартыңар ужурлуг өнүү-хөреңги объектилериниң даңзызын болгаш бүдүрүлге черлериниң эт-хөреңгизинге тус чер чагыргазының бюджет акша-хөреңгизиниң салышкынының хемчээлин чогуур тус чер чагыргазы доктаадып тургузар.

23 үүл. Тус чер бот-башкарылгазының өнүүзүнүң соктавынга кирбейн турар бүдүрүлгелер, албан чөрлери болгаш организациялар-биле тус чер бот-башкарылга органнарының харылзаалары

Тус чер чагыргазы бодунуң девискээринге сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы деткип, аңаа идиг бээр.

Тус чер чагыргазы чогуур черден продукцияны болгаш бараанларны база киир сөөртүүнге азы хоойлуда көрдүнген таварылгалардан аңгыда ажыл-агый чорудулгазынга кызыгаарлашкынларны болдурбас ужурлуг.

Муниципалитет өнүүзүнүң составынга кирбейн турар бүдүрүлгелер, албан чөрлери, организациялар-биле тус чер бот-башкарылгазының органнарының ажыл-агый харылзаалары кереэлиг үндезинге түргүстүнүр.

Тус чер чагыргазы хоойлужудулгага дүүштүр тус чер бюджединге орулга кылдыр үндүрүглерни болгаш өске-даа төлээшкиннерни чогуур хемчээлинге киирип турар бүдүрүлгелерге үндүрүг талазы-биле болгаш өске-даа чиигелделерни, артык эргелерни доктаадып тургузып болур.

Чогуур девискээрге бойдус курлавырлары бүдүрүлгелериниң ажыглаары тус чер чагыргазының чөпшээрели-биле оларның эрге-хүлээлгелериниң хемчээлинге чоруттунар.

Чогуур девискээрге казымал байлактарның чыдар черлерин ажыглаарының негеллелери тус чер чагыргазының, Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының хоойлуларына дүүштүр кылдыңган шиитпирлери тодарадыр.

Кожуун, хоорай тус чер чагыргазы муниципалитет өнүүзүнге хамааржыр ажыктыг казымадларның чыдар черлерин ажыглаарының кызыгаарлыг хемчээлин болгаш ажыглаары дээш төлөөнүн хоойлужудулгага дүүштүр тодарадып тургузар.

Тус чер чагыргазы:

девискээриниң социал-экономиктиг комплекстиг хөгжүлдезинге бүдүрүлгелериниң болгаш организациялардың киржилгезин таарыг дүүштүгүр:

бүдүрүлге болгаш социал болук объектилерни акшаландырарынга, тударынга, септээринге база ажыглаарынга бүдүрүлгелериниң, организацияларының, хамаатыларның болгаш тус чер бюджединиң акша-хөреңгизин эки турга үндезинге каттыштырар;

тус чер орулгаларын, бойдус камгалалының болгаш өске-даа ужур-дуалдарын ажыглаарының негеллелерин тус чер чагыргазының, Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының хоойлуларына дүүштүр шиитпирлери тодарадыр.

Кожуун, хоорай тус чер чагыргазы муниципалитет өнүүзүнге хамааржыр ажыктыг казымадларның чыдар черлерин ажыглаарының кызыгаарлыг хемчээлин болгаш ажыглаары дээш төлөөнүн хоойлужудулгага дүүштүр тодарадып тургузар.

Тус чер чагыргазы:

девискээриниң социал-экономиктиг комплекстиг хөгжүлдезинге бүдүрүлгелериниң болгаш организациялардың киржилгезин таарыг дүүштүгүр:

бүдүрүлге болгаш социал болук объектилерни акшаландырарынга, тударынга, септээринге база ажыглаарынга бүдүрүлгелериниң, организацияларының, хамаатыларның болгаш тус чер бюджединиң акша-хөреңгизин эки турга үндезинге каттыштырар;

тус чер орулгаларын, бойдус камгалалының болгаш өске-даа ужур-дуалдарын ажыглаарының негеллелерин тус чер чагыргазының, Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының хоойлуларына дүүштүр шиитпирлери тодарадыр.

Чогуур бюджетти таарыштырып тургузарынга тус чер чагыргазының акша-хөреңгизи четпес болур болза, Тыва Республиканың бюджединден дузалал болгаш деткимче акша-хөреңгизи үндүртүнер азы Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлулары-биле доктаатканы хуусаа ёзугаар, а ол ышкаш эрге-чагырганың база эргелеп башкарылганың үстүү органнарының, бир эвес шак ынчыг тарифтерни доктатпаан болза, тус чер чагыргазының муниципалитет өнүүзүнде турар бүдүрүлгелериниң база организацияларының чедирип турары амыдырал хандырылгага, коммунал, транспортка болгаш өске-даа ачы-дуза чедирилгезиниң хөлезиниңге тарифтерни хоойлу-биле дүүштүр доктаадып тургузар.

Арыг орулгадан тыртар үндүрүгден оларның алыр үлүүнүң хемчээлинге дүүштүр боттарының девискээринде турар кандыг-даа бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга ук төлевирлер талазы-биле чиигелделерни доктаадыр, а өске төлевирлерни Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының үндүрүг онаарының дугайында хоойлуларына дүүштүр доктаадыр эргелиг.

29 үүл. Тус чер бюджеттериниң чарыгдалдары

Кожуунларның, хоорайларның, суурларның, сумуларның бюджеттериниң чарыгдалдарын оларның орулгаларының, а ол ышкаш үстүнде турар девискээр дедиелдериниң бюджеттериниң алган чарыгдал дуглаар чээлилериниң болгаш өй-өйлеп алыр деткимче чээлинин күсслиби-биле боттандырар.

Тус чер чагыргаларының бот-тускайлан шиитпирлээр айтыыглары:

тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгилерин ажыглаарының угланыышкынларын тодарадыр;

бар акша-хөреңгилерни барымдаалап чуртталга-коммунал ажыл-агыйын, кадык камгалалын, улус өөредилгезинин, социал хандырылга культура, спорт черлерин корум-чурум камгалаар, бойдус камгалалының органнарын, өске-даа албан черлерин хандырарынга чарыгдалдарының нормаларын улгаттырар;

транспорт аймаанын ээлеринден тыртқан үндүрүглерден оларны транспорт харылзааларын хөгжүдеринге дорт сорулгалыг кылдыр ажыглаар кылдыр чорудуп бээр;

чурттакчы чонунуң социал камгалалы негеттиниң турар тодаргай кезектеринде немелде чиигелделерни болгаш дузаламчы акшаны доктаадыр;

курлавыр болгаш тускай сорулгалыг фондуларны тургузар;

оларның тургускан органнарын, а ол ышкаш тус чер чагыргазының органнарын шалын төлевиринге үндүрер чарыгдалдарның хемчээлин доктаадып тургузар.

Тус чер чагыргалары хоостуг акша-хөреңгилерин ажылдагый хемчегленинге киирип, акцияларга, үнелиг саазынарга орнал, а ол ышкаш доктаатканы чурум ёзугаар хуудут болгаш хуу чок чээлиге берип болур.

Тус чер бюджединге чагырганың алган чээлилерин, өрелерин база оларның хуулларын төлээринге эргежок чугула акша-хөреңгилер көрдүнген турар.

Социал болгаш бүдүрүлгениң бөлүк адырларының объектилерин тударын, септээрин болгаш хандырарын акшаландырары-биле тус чер чагыргазының сан-хөө курлавырларын бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының база хамаатыларның акша-хөреңгилери-биле керээге үндезилеп каттыштырып болур.

30 үүл. Бюджеттен дашкаар фондулар

Тус чер чагыргалары бюджеттен дашкаар фондуларны тургузып ап болур эргелиг, аңаа кирер үүлдер:

хамаатыларның, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң база организацияларының эки тура дадыырлары болгаш өргүл кылдыр берген акша-хөреңгилери;

продукция (ажылдар, ачы-дуза) кылганы дээш өртектерни (тарифтерни) ажегээр улгаттырганы-биле холбаштыр барымдаа чок черге артык арыг орулганы (орулганы) бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының алганы дээш оларга онааган торгаал акшазы;

долгандыр турар хүрээлелди хирлендиргени база бойдус курлавырларын чөптүг эвес ажылааны болгаш бойдус камгалаар талазы-биле хоойлуларны, санитарлыг нормаларны база дүрүмнерни өске-даа хевир-биле үрээни дээш торгаал акшазы, а ол ышкаш чедирген когаралды эгиткен төлевирлер. Ол торгаал акша-хөреңгилерни база төлевирлерни бойдус камгалаар болгаш кадыкшылга хемчегленинин чорударынга ажыглаар;

төөгү-культура талазы-биле салгал дамчаан турасканал объектилерни үрегдээни болган чидиргени дээш ол талазы-биле хоойлужудулганы өске-даа хевирлиг хажытканы дээш торгаал акшалары, а ол ышкаш чедирген когаралды эгиткен төлевирлер. Ол торгаал акша-хөреңгилерни болгаш төлевирни төөгү-культура талазы-биле салгал дамчаан объектилерни катап тургузар база ажаап карактаар хемчегленинин ажыглаар;

тус чер девискээринге болдунган административ-тив хоойлу үрээшкини дээш торгаал акшазы.

Бюджеттен дашкаар фондуларның акша-хөреңгизи банк албан черлеринге тускай агар саннарга турар, оларны хавырып болбас, тус чер чагыргалары оларны баш билип ажыглаар.

31 үүл. Валюта фондулары

Тус чер чагыргалары муниципалитет өнүүзүнде турар бүдүрүлгелериниң, а ол ышкаш ук девискээрде турар бүдүрүлгелериниң валюта орулгаларындан кирер акша-хөреңгиниң күсели-биле валюта фондуларын тургузуп алыр эргелиг. Валюта фондуларынга киирер акша-хөреңгиниң нормативтерин Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгаларын ёзугаар доктаадыр.

Валюта фондуларының акша-хөреңгилери Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың девискээринде банк албан черлеринде ажыктылаан агар саннарда шыгжаттынып чыдар болгаш тус чер чагыргалары боттары баш билип ажыглаар.

32 үүл. Кредит харылзаларынга база акша эргилдезин организастаарынга тус чер чагыргаларының киржилгези

Юридиктиг эргелиг албан чери болур тус чер чагыргалары болгаш эргелеп башкарылганың өске-даа органнары даразында эргелерлиг:

бүдүрүлге болгаш социал сорулгаларга чээлилерни керээ ёзугаар ажыглаар;

өске тус чер чагыргазынга болгаш тус черниң өске-даа эргелеп башкарылга органнарынга, бүдүрүлгелергe, албан черлеринге база организацияларга хуулуг болгаш хуу чок чээлилерни бээр;

социал болгаш бүдүрүлгениң инфраструктуразын хөгжүдери-биле тус чер чээшкиннерин үндүрер;

тускай сорулгалыг фондуларны тургузар болгаш оларны девискээрниң айтыылгарын шиитпирлээр тускай сорулгалыг программаларга база хемчегленинин чээли бээр курлавыр кылдыр кандыгдаа банкыга дамчыдып бээр эргелиг.

Кожуун, хоорай чагыргалары девискээрниң сан-хөө балансыларын база чурттакчы чонунуң акша орулгаларының болгаш чарыгдалдарының балансыларын тургузар. Тус чер чагыргазының девискээринде турар бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар ол балансыларны тургузарынга эргежок чугула херек медээлерин тус чер администрациязынга киирер.

Касса планнарын тургузар, оларның күүселдезин контрольдаар база акша эргилдезин хынаар сорулга-биле кожуунуң, хоорайның (республика чагыргалыг) девискээринге Тыва Республиканың хоойлуларында доктаатканы чурум ёзугаар Тыва Республиканың Национал банкызының салбырын (эргелелин) тургузуп ап болур.

V. Тус чер чагыргаларының эрге-хүлээлгелери

VI эге. Суур, суму чагыргаларының бүрүн эргелери

33 үүл. Суур, суму чагыргаларының бүрүн эргелери

Суур, суму чагыргалары:

1) бюджеттен дашкаар фондуларны тургузар, оларның эрге-хүлээлге байдалын болгаш оларның кандыг сорулгалыын тодарадыр; тускай сорулгалыг программаларны болгаш хемчегленин акшаландырарынга, девискээр сорулгаларын шиитпирлээринге, чээли бээринин фондуларын, оон иштинде социал камгалалдың болгаш күүрүү дузаламчызының фондуларын тургузар; оларны ажыглаанының дугайында отчёттарны бадылаар;

2) муниципалитет өнүүзү объектилерни садып алырының, тургузарының, эде чаартырының негелделерин хоойлужудулгага дүүштүр тодарадыр; муниципалитет өнүүзү объектилериниң даңзызын тургузуп бадылаар;

3) муниципалитет бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының удуртукчуларын албан-дужаалга томуйлаарының база оон хостаарының чурумун хоойлужудулгага дүүштүр доктаадып тургузар;

4) муниципалитет бүдүрүлгелерни болгаш муниципалитет эт-хөреңгизин күүрүнеден ангылаарының база хуужударының негелделерин болгаш чурумун бодунуң эргезинге дүүштүр тодарадыр;

5) саарлыкчы-сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы деткир сорулга-биле чиигелделерни, оон иштинде үндүрүглер талазы-биле база хоойлужудулгага дүүштүр тодарадыр;

6 тус чер чагыргазында девискээриниң муниципалитет өнүүзүнге кирбейн турар бүдүрүлгелерни сайгара тургузарының негелделерин хоойлужудулгага дүүштүр тургузар;

7) тус чер чагыргазынга хамааржыр девискээрге чер хоойлузу-биле дүүштүр чер участоктарын бээриниң база хавырарының, а ол ышкаш чер участоктарын ажыглап эллээриниң чурумун тодарадыр;

8) тус чер чагыргазынга хамааржыр девискээрлерге бойдус курлавырларын ажыглаарының дүрүмнерин хоойлужудулгага дүүштүр тодарадыр, экологияның, санитарияның, тудуг чорударының нормаларын хажытканы таварылгарда объектилерни тударын азы ажыглаарын соксадырының дугайында шиитпирни үндүрер;

9) тус чер чагыргазынга хамааржыр девискээрге чурттакчылыг черлерни тударының планнарын болгаш дүрүмнерин бадылаар;

10) суур, суму чагыргазының девискээринин кызыгарын өскертип тургузарының дугайында, немелде чер фондузун оон эргезинге тускайлан үндүрүп бээр, чурттакчылыг черлерни эде адаар дугайында кожуун чагыргазынга санаалдап киирер;

11) чурттаар оран-саваны хамаатыларның болгаш организацияларның хуу өнүүзү кылдыр дамчыдарының база садарының, чурттаар оран-саваны хөлезиге бээринин чурумун хоойлужудулгага дүүштүр доктаадыр;

12) чуртталга оран-савазы эвес тудугларны ажыглаарының болгаш оларны сайгарарының чурумун доктаадып тургузар;

13) бойдус талазы-биле таарымча чок өскерилгелер демография бөйдалының өскерлиишкиннери болгаш өске-даа таарымча чок ур-жуктар болдуруп болур хемчегленин чагырганың девискээринге эрттиреринин Тыва Республиканың санитар-эпидемиология хайгааралының күрүне төвүнүң база Тыва Республиканың Долгандыр хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамызының үндүрген түшелдеринге үндезилеп хорууур;

14) оон чагыргазында девискээрде чурттап турар хамаатыларга немелде чиигелделерни болгаш артык эргелерни бодунуң хуузунда акша-хөреңгизинин күсели-биле тодарадыр;

15) хоойлужудулгада көрдүнген таварылгаларда күрүне эрге-чагыргазының үстүү органнарының, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның хүлээп алган актыларын күш чок деп санаар дугайында негелделерни Конституция, Дээди арбитраж болгаш улус судтарынга киирер;

16) чамдык бүрүн эргелерни, а ол ышкаш тус чер бот-башкарылгазының (муниципалитеттиң) өнүү объектилерин болгаш саң-хөө курлавырларын өске чагырга черлеринге, а ол ышкаш девискээр талазы-биле хөй-иниги бот-башкарылга органнарынга дамчыдып бээриниң дугайында шиитпирлерни хүлээп алыр;

17) хоойлужудулга-биле оон эргезинге хамаарыштырган өске-даа айтырыгларны сайгарып чугаалажыр.

34 үүл. Планнаашкын, бюджет-сан-хөө ажылынын, муниципалитет өнүүзүн эргелеп башкарарының, бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар-биле удур-дедир харылзаалар талазы-биле суур, суму чагыргазының бүрүн эргелери

Суур, суму чагыргазы:

1) суурнуң, сумунуң девискээринде турар бүдүрүлгелерден, организациялардан, колхозтардан, кооперативтерден тус чер девискээриниң чурттакчыларының эргежыктарынга дээштиг бооп болур болгаш экология, демография талазы-биле база өске-даа уржуктарны чедирипки дег планнарының болгаш хемчегленинин төлевилелдериниң дугайында чугула медээлерни алыр, ындыг планнарга болгаш хемчегленге хамаарыштыр эргежок чугула дугуржулгаларны боттандырып чорудар;

2) девискээриниң социал-экономиктиг хөгжүлдезинин планнарының төлевилелдериниң болгаш үстүү административ-девискээр эргелеп башкарылгазының программаларының талазы-биле, а ол ышкаш суурнуң, сумунуң девискээринде бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының чурттакчы чонунуң хереглелдерин хандырары, девискээриниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдези-биле холбашкан айтырыгларга хамаарышкан планнарының төлевилелдериниң талазы-биле саналдарны киирер;

3) суурнуң, сумунуң муниципалитет өнүүзүн башкарар, тус чер бот-башкарылгазының (муниципалитеттиң) өнүү объектилерин тургузарының, садып алырының, ажыглаарының, хөлезилээриниң айтырыгларын шиитпирлээр, муниципалитет өнүүзүнүң объектилерин хавырарының дугайында саналдарны кожуун чагыргазынга киирер;

4) бүдүрүлгениң бар акша-хөреңгизинин күсели-биле өнүүнүң холушкан хевирин тургузар, каттышкан бүдүрүлгелерни тургузарынга болгаш ажыглаарынга үлүүн салып турган киржир;

5) күш-ажылчы коллективтериниң болгаш хамаатыларның саналдарын барымдаалап, муниципалитет эт-хөреңгизин хуужударын болгаш күрүнеден ангылаарын чорудар; бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының даңзызын, оларны хуужудар база күрүнеден ангылаарының негелделерин чурттакчыларга чедир дынадыр, муниципалитет эт-хөреңгизин сайгарганындан кирген акша-хөреңгиниң түнүнүң 50-ден эвээш эвес хуузун суурнуң, сумунуң бюджединге киирер;

6) суурнуң, сумунуң девискээринге чонну хандырар сорулгалыг ангы-ангы хевирлиг өнүүлүг бүдүрүлгелерни, арат, тараачын (фермер) ажыл-агыйларын тургузарынга деткимче коргүзер;

7) муниципалитет өнүүзүнге кирбейн турар бүдүрүлгелер, организациялар-биле девискээриниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге кады ажылдажырының дугайында, чоннуң хереглел бараанларының болгаш өске-даа продукцияны бүдүрериниң, ачы-дуза чедиреринин дугайында керээлерни чарар;

8) бүдүрүлгелер-биле удурдедир дугуржулгалар ёзугаар суур, суму бюджеттеринге кирер арыг олча-ажыктан (орулгадан) үндүрүгүн чамдыызын продукцияның шуут бөдү-биле азы күрүне база дугуржукан өртектер ёзугаар ачы-дуза чедиргезин-биле солуурунун дугайында айтырыгларны кожуун чагыргазы-биле кады шиитпирлээр.

35 үүл. Кедээ ажылагый, чер ажыглалынын, бойдус камгалалының талазы-биле суур, суму чагыргазының бүрүн эргелери

Суур, суму чагыргазы:

1) доктаатканы эрдем ёзугаар черни амыдыралының бүгү дургузунда ызыгуур салган эллээринге, хуусаа чок (доктаамал) азы түр ажыглаар кылдыр суурнуң, сумунуң кызыгаарының девискээринден чер участоктарын, ол ышкаш суур, суму чагыргазының эргезинге дамчыттынган өске-даа чөрлер фондузундан (оон иштинде курлавыр черлерден) бээр, хөлезилээр база хоойлуда көрдүнген таварылгалардан аңгыда хавырар;

2) черни эллээринин, ажыглаарының эргелерин, чер участоктарын түр үеде ажыглаарының болгаш оларны хөлезилээриниң керээлерин данзылап бүрүткээр;

3) кадастрын чорударын организастаар;

4) черни ажыглаарын планнаар;

5) суурларның, сумуларның чиигине планнарын, төлевилелдериниң планнаашкының болгаш оларны тударының төлевилелдерин ажылдап кылырын болгаш боттандырып чорударын организастаар;

6) черлерни хавырарын болгаш бээрин ону боттандырып чорудуп турар үстүү органнар-биле дугуржур;

7) чер дээш төлевирни тыртар;

8) черлериниң ажыглалынга болгаш камгалалынга күрүне контролюн тургузар;

9) чер эллекчилериниң болгаш чер ажыглакчыларының эргелерин камгалаар;

10) чер талазы-биле маргылдаалыг айтыырларны бодунуң эргезиниң чергезиннен дүүштүр шиитпирлээр;

11) бодунуң девискээринге бойдус камгалалының хоойлужудулгазын сагып турарын, аңнаарының, балыктаарының, чайгаар үнген үүштерни, чимистерни, каттарны болгаш өске-даа түүлдерни чыырының дүрүмнерин сагып турарын контрольдаар;

12) чурттакчы чонга экологтуг байдалдың дугайын дынадыр, бойдустуң чайгаар болур айыыл-халаптарының болгаш озал-ондактар болган таварылгаларында чонунуң айыыл чок чоруун хандырарының талазы-биле хемчегленин алыр, бойдус ажыглалының дугайында хоойлужудулганы хажыдып турар бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының долгандыр турар бойдус хүрээлелинге айылдыг үүлгелериниң дугайын чогуур органнарга дыннадыр;

13) бойдус хүрээлелинге чедирген каража-когаралды дээш торгаал онаарының дугайында шиитпирлерни хоойлуга дүүштүр хүлээп алыр.

36 үүл. Тудуг, транспорт, харылзаа, чуртталга ажылагыйының, коммунал-амыдырал хандырылгазының болгаш садыг талазы-биле суур, суму чагыргазының бүрүн эргелери

Суур, суму чагыргазы:

1) чурттакчылыг черлериниң тудуушкунунуң төлевилелдерин белеткээрин организастаар тус чер бюджединиң акша-хөреңгизинин күсели-биле кылыр тудугларның төлевилелдерин болгаш титул даңзыларын бадылаар болгаш оларны сагып турарын контрольдаар;

2) бодунуң акша-хөреңгизинин күсели-биле болгаш үлүг-хуу киириштирер арга-биле муниципалитеттиң чуртталга бажыңнарын, коммунал ажыл-агыйының болгаш социал-культура ужур-дузалыг объектилерин, оруктарны тударын база септээрин организастаар, колхозтарны, совхозтарны, өске-даа бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны орук тудуунга доктаатканы чурум ёзугаар хаара тудар;

3) муниципалитет объектилерин туттурарының талазы-биле чагыкчы болур; тудуг хүлээп алыр комиссияларны тургузар болгаш тудуп доскан объектилерни ажыглалга киирер кылдыр хүлээп алырының актыларын бадылаар;

4) суурнуң, сумунуң девискээринге бүдүрүлге угланыышкынныг бүгү объектилерни тударына чөпшээрелди бээр; бадылаттынган төлевилелдерни, планнарны болгаш тудуг дүрүмүн хажыдып тудуп турар тудугну соксадыр;

5) бодунуң девискээринге транспорт бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылын контрольдаар, транспорттуң маршруттарын болгаш шимчээшкин графиктерин дүгүржүр; чонунуң транспорт-биле хандырылгазына бодунуң девискээринде ажылдап турар өнүүзүнүң хевирлери аңгы-аңгы бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны керээ ёзугаар хаара тудар;

6) харылзаа бүдүрүлгелериниң ажылын, радио болгаш телеламчыдылгаларны хөгжүдерни организастаар;

(Уланчызы 3-кү арында).

Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

(Улаштыы. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

7) муниципалитеттиң чуртталга фондузун, муниципалитет өнчүзүнүң составында кирип турар коммунал болгаш орук ажыл-агыйының, садыгның, ниитиниң чеменилгениң база чоннуң амыдырал хандырылгазының объектилерин ажыглаарын организастаар;

8) доктаатпыган чурум ёзугаар муниципалитеттиң чуртталга фондузун хуваар, чуртталга байдалдарын өскүдери негеттинип турар хамаатыларның үчёдүн тургузар болгаш муниципалитеттиң чуртталга фондузунуң бажыңнарындан оларга чуртталга черлерин бөөр, бажыңнарны болгаш квартираларны садарынын, улус чурттавас бажыңнарны ажыглаарының, муниципалитет өнчүзүнге хамааржыр бажыңнарны база тудугларны хөлезилээриниң айтырыгларын шиитпирлээр, а ол ышкаш чуртталга бажыңынче көжүүн киреринің ордерин тыпсын бөөр;

9) чурттакчыларны оттуулар түүл-биле хандырарының хемчеглерин алыр;

10) бүдүрүлге девискээрлерин чаагайжыдарын организастаар, ногаанчыдылганы, тараан ыяштарны болгаш суг хөөлбектерин камгалаарын организастаар, хамаатыларның дыштанып черлерин тургузарынга киржир; кудумчуларга болгаш чурттакчылыг суурларының өскө-даа кезектерине аттарны тыпсыр, бажыңнарны дугаарлаар;

11) суурга, сумуга садыг организацияларының үүрмектеп садар бараан саарылгазының планнарын таарыштыр; рынокторны болгаш ярмаркаларны организастаар; садыглаашкының дүрүмнерин доктаадын тургузар; өртектериниң болгаш садыглаашкын чурумнарының, садыглаашкынны чорудун турары черлериниң санитарлыг байдалының сагыттының турарын контрольдаар;

12) коммунал ажыл-агыйының, садыгның база ниитиниң чеменилге болгаш чоннуң амыдырал хандырылга черлериниң ажылдаар чурумун чурттакчыларга таарымчалыг кылдыр доктаадын тургузар;

13) хөөрлерни таарыштырып харылаар; орнукшудулганың өскө-даа черлерин чогуур байдалга тургузарын хандырар;

37 үүл. Чоннуң социал-культура хандырылгазының болгаш социал камгалалының талазы-биле суур, суму чагыргаларының бүрүн эргелери

Суур, суму чагыргазы:

1) социал-культураның албан черлериниң ажылын чоннуң национал-культура чаңчылдарын барымдаалап организастаар болгаш углап-башкарар, оларның материал-техниктиг хандырылгазын харылаар, бодунун болгаш хаара туттунган-даа акша-хөреңгинин күсели-биле школаларга бүгү-ниити өөредилге фондузун тургузар; школачыларның күш-ажыл өөредилгезин болгаш профессионал угланышкының организастаарына деткимче көргүзер;

2) суурнуң, сумунуң девискээринде турар болгаш экология, төөгү, культура азы эртем талазы-биле үнелиг боон турар черлерни бойдустуң, төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдары кылдыр чарлаар дугайында саналдарны чогуур органларга киирер; төөгүнүң болгаш культураның суур, суму эргезинге дамчыттынган тураскаалдарын камгалаарын болгаш ажыглаарын боттандыр;

3) пенсияларны доктаадып тыпсырының талазы-биле чурттакчы чонга дуза чедирер;

4) тус чер бюджединиң күсели-биле дуза ап турар кижилериниң үчёдүн организастаар;

5) чоннуң социал камгалал фондузунуң акша-хөреңгизин башкарар, оларга немелделер киирер талазы-биле хемчеглерни алыр, бодунган болгаш өскээртен-даа кирген акшаларның күсели-биле пособиелерни, а ол ышкаш пенсияларга немей төлелгелерни кылдыр;

6) чурттакчы чонну ажыл-биле хандырар сорулга-биле чаагайжыдылганы, орудаларны, тудугларны, бажыңнарны болгаш ол чергелиг ажылдарны тус чер бюджединиң, бюджеттен дашкаар фондуларның акша-хөреңгилериниң болгаш хаара туткан хөреңгилериниң күсели-биле ниити төлевирлиг ажылдарны организастаар;

7) инвалидтерниң, азыракчызын оскунган өг-бүлелериниң бажынынга ажаалдатежээлде негеттинер кылдыр кыдыр-пазылаан хамаатыларның чуртталга, материалдыг болгаш социал-амыдырал байдалдарын экижидериниң талазы-биле хемчеглерни алыр; ажаалга-хайгаарал эргежок чугула апарган хамаатыларны социал хандырылга черлериге тургузарынга деткимче көргүзер;

8) не-чашты камгалаары, хөй уруглардыг өг-бүлелериниң амыдырал байдалын экижидери-биле холбашкан чиигелделерни болгаш дузаламчыны бодунун, бүрүн эргелериге дүүштүр доктаадып тыпсыр;

9) чер эолекчидериниң, чер ажыглакчыларының болгаш черни хөлезилеп алгаларының эргелерин камгалаар;

10) бодунуң эргелериниң хемчээли-биле черге хамаарышкан маргылдааларны шиитпирлээр;

11) хөрзүннүң үнүш-дужуткүрүн улам бедидер, чернин үрелири-биле демисежир, үрелиг баксыраан черлерни экижидип алыр, шөл камгалаар ыяш олуртур талазы-биле хүлээлгелерни бүгү чер ажыглакчыларының күүседип турарын кожуун девискээринге контрольдаар;

12) чер тургузуушкунунуң талазы-биле ажылдарны чорударын организастаар, кожуун девискээринде кылып турар чер тургузуушкунунуң планнарының талазы-биле түнелдерин бөөр;

13) кожуун девискээринге шинчилел ажылдарын чорударының негелделерин тодарадыр;

14) кожуун девискээринде сугларны, арга-ыяштарны болгаш чер иштинин казымал байлактарын, атмосфера агаарын, үнүштерни болгаш дириг амытаннарны, бойдустуң өскө-даа курлавырларын ажыглаар болгаш камгалаар талазы-биле ажылды башкарарын база контрольдаарын хоойлужудулга ёзугаар боттандырар;

15) кожуун ужур-дузалыг суг курлавырларын доктааткан чурум ёзугаар ажылаары-биле чөпшээрел бөөр, бодунун эргелериниң хемчээли-биле суг ажыглаарының талазы-биле маргылдааларны шиитпирлээр; суг хандырылгазының дериишкиннерин, суггарылга база мелиорация тудугларын тударын болгаш ажыглаарын контрольдаар;

16) кожуунуң эргезинде турар казар байлактыг черлерни ажыглаары-биле даг казар чөпшээрелди доктааткан чурум ёзугаар бөөр; бодунун эргелериниң хемчээли-биле чер иштинин казымал байлактарын ажыглаар айтырыглар талазы-биле маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээр;

17) долгандыр турар хүрээлелди камгалаар талазы-биле хемчеглерни кожуунуң девискээринге чорударын болгаш эцнаарының, балыктаарының, черлик үнүштерин, кат-чимисти база өскө-даа түүлдерни чыырының дүрүмнерин сагыырын хандырар;

18) кожуунуң девискээринге арыг-шевер болгаш санитар-эпидемиология хемчеглерин чорударын организастаар, а ол ышкаш санитар дүрүмнерин, нормаларын болгаш арыг-шевер нормативтерин сагыырын хандырар;

19) төлевилеллериниң база тудуп турар объектилерин, а ол ышкаш агаар болгаш суг бассейнерин хирлендирип база арыглал дериишкиннериниң чогумчалыг ажылдаарын хандырбайн турар бүдүрүлгелериниң болгаш ажыл-агый организацияларының экологтуг экспертизазын чорударын организастаар;

20) экологтуг байдалдың дугайын чурттакчы чонга дыннадыр, бойдус халапталары болгаш озал-ондак болган таварылгаларда чоннуң айыыл чок болурун хандырар талазы-биле хемчеглерни алыр, долгандыр турар хүрээлелге айыылдыг, бойдус камгалалының талазы-биле хоойлужудулганы хажыдып турар бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының хөделиишкиннериниң дугайын чогуур органнарга дыннадыр;

21) бойдуска чедирген когарал дээш торгаал онаар дугайында шиитпирлерни хоойлужудулгага дүүштүр хүлээп алыр.

45 үүл. Тудуг, транспорт болгаш харылзаа талазы-биле кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

Кожуун чагыргазы:

1) кожуун планировказының схемаларын база төлевилеллерин ажыллап кылыр; тус чер бюджединин күсели-биле боттандырып турар төлевилеллериниң база тудугларының ат-даңзызын балылаар болгаш оларны сагып турарын контрольдаар;

2) кожуунуң девискээринге чингине планнарны, чурттакчылыг черлериниң планировказын болгаш оларны тударының төлевилеллерин ажыллап кылырын база боттандырарын организастаар;

3) бодунун хөреңгизинин күсели-биле азы улуг-хуузун киириштирип турар социал болгаш бүдүрүлге адырларының объектилериниң тулуун чорударының база септээринин чагыкчызы болур;

4) бодунун чагыргазында турар девискээрге бүдүрүлге ужур-дузалыг бүгү объектилерин тударының чөпшээрелин бөөр; тудугнун балылаан төлевилеллерин, планнарны болгаш тулугнун негеллеринч хажыдын турар тудугларны соксадыр;

5) күрүнеңиң хүлээп алышкын комиссияларын томуйлаар, чуртталга-хамааты ужур-дузалыг доозулган объектилериниң тудугларын ажыглалга хүлээп алган дугайында актыларны балылаар, а ол ышкаш кожуунун девискээринде тудуу доозулган өскө-даа объектилерни ажыглалга хүлээп алырыча киржир;

6) тус чериниң бот-башкарылгазының бодунун өнчүзү бооп турар транспорт бүдүрүлгелерин болгаш организацияларының удуртур; кожуунун девискээринде ажылдап турар өскө-даа транспорт бүдүрүлгелериниң база организацияларының ажылынга контрольду боттандырар; тус чериниң транспортунуң маршруттарын болгаш шимчээш кин графиктерин балылаар; чойну керээ ёзугаар транспорт-биле хандырарынга кожуунунуң девискээринде ажылдап турар өскө-даа бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны хаара тудар; кожуунда автомобильдеринин болгаш боду чоруур транспорт аймааның өскө-даа хөөрлерин үчёткө алырын хандырар; вокзалдарга, хем өртээлдеринге база аэропорттарга пассажирлер хаңчылгазын организастаар болгаш контрольдаар;

7) харылзаа бүдүрүлгелериниң ажылын организастаар, радио болгаш телевидение хөгжүлдезин хандырар.

46 үүл. Чуртталга-коммунал ажыл-агый, чоннуң коммунал-амыдырал болгаш садыг хандырылгазының талазы-биле кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

Кожуун чагыргазы:

1) муниципалитет өнчүзүнүң составында кирип турар муниципалитеттиң чуртталга фондузун, коммунал болгаш орук ажыл-агый объектилерин, садыгны, ниитиниң чеменилге черлериниң база чоннуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелерин ажыглаарын организастаар;

2) муниципалитеттиң чуртталга фондузун доктааткан чурум ёзугаар хуваар, чуртталга байдалын экижидери негеттинип турар хамаатыларның үчёдүн кылыр болгаш муниципалитеттиң чуртталга фондузундан бажыңнарны оларга бөөр, тус чер бот-башкарылгазының өнчүзү бооп турар бажыңнарны болгаш квартираларны садарының, улус чурттавас бажыңнарны ажыглаарының, бажыңнарны болгаш тудугларны хөлезиге бөөрининг айтырыгларын шиитпирлээр, а ол ышкаш чуртталга шөлдеринче көжүүн киреринин ордерлерин бөөр;

3) Бодунун акша-хөреңгизинин күсели-биле ийикпе, азы бот-орулга-чарылгалыг керээге үндезилээш чурттакчылыг черлериниң электрижидилгезин, газ, суг хандырылгазын хөгжүлеп талазы-биле көдээ чурттакчылыг черлериниң, суур болгаш хоорай чагыргаларының чагыгларын күүседип; кожуунуң девискээринде бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының электри, суг дамчыдар, канализация, чылылыга база газ четкилерин тудар планнарының талазы-биле түнелди үндүрер;

4) чуртталга фондузун, коммунал ажыл-агыйның бүгү объектилерин шын ажыглаары дээш контрольду боттандырар, чоннуң коммунал хандырылгазының, суг-газчылылыга-энергия хандырылгазының узуктел чок болурун хандырар; чонну олаар түүлдер-биле хандырар хемчеглерни алыр;

5) чурттакчылыг черлериниң чаагайжылыгазын организастаар, бо ажылга бүдүрүлгелерни, албан черлерин, организацияларны, а ол ышкаш чурттакчы чонну керээ ёзугаар хаара тудар; бүдүрүлге девискээрлериниң чаагайжылыгазын контрольдаар, ногаанчылыга ажылын чорудар, тарын отуткан ногаан үнүштерни болгаш суг хөөлбектерин камгалаарын боттандырар, хамаатыларның дыштанып черлерин тургузар;

6) кожуунда садыг организацияларының үүрмектеп садар бараан саарылгазының планнарын углап таарыштырар; рынокторны болгаш ярмаркаларны организастаар; өртектерни болгаш садыглаашкының дүрүмнерин сагыырын, садыглаар черлериниң арыг-шевер байдалын контрольдаар; көдээ ажыл-агый продуктуларын сагып алырын, шыгжаарын, болбаазырааның кылырын болгаш садарын организастаар;

7) хөөрлерни хайгааралга алыр, орнукшудулганың өскө-даа черлерни чогуур байдалга тургузарын хандырар.

47 үүл. Чоннуң социал-культура хандырылгазының талазы-биле кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

Кожуун чагыргазы:

1) кожуун эргезинде турар улус өөредилгезиниң, культураның, кадык камгаладычын, социал хандырылгазының, күш-культура-спорттуң бүгү-ле албан черлерин эргелеп башкарарын боттандырар, оларның материал-техниктиг хандырылгазын хандырар;

2) кожуунуң девискээринге улус өөредилгезиниң албан черлериниң четкизин хөгжүдерин планнаар; школаларга методиктиг дуза көргүзерин организастаар; бодунун болгаш хаара тутган хөреңгилериниң күсели-биле бүгү-ниити өөредилгезиниң кожуун фондузун тургузар; школачыларның күш-ажылчы өөредилгезин болгаш профессионал угланышкының организастаарына дузалаар;

3) чоннуң национал-культура чаңчылдарын барымдаалап культура-чыдыышкын албан черлериниң ажылын кожуун девискээринге организастаар;

4) кожуунуң эргезинге дамчыдып берген бойдустуң культураның, төөгүнүң тураскаалдарын камгалаар кадагалаарын боттандырып чорудар болгаш ажыглаарын организастаар;

5) социал-культура, күш-культура-спорт объектилерин тулуп тургузар, чоннуң кинобаза видео-хандырылгазын удуртур;

6) чоннуң кадыын быжыглаар болгаш аарыг-арыын болдурбазының, кижилер чурттап турар черлерин арыг-шевер болдурарының, кижиниң ажыл, амыдыралынга болгаш чуртталгазынга эргежок чугула байдалдарны тургузарының комплекстиг программаларын ажыллап кылыр;

7) өөредилге, кадык камгалал, культура болгаш спорт талазы-биле ниити кожуунның хемчеглерин эрттирерин организастаар.

48 үүл. Чоннуң социал камгалалының талазы-биле кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

Кожуун чагыргазы:

1) пенсияларны база пособиелерни доктаадыр болгаш төлээр; эмнелге-күш-ажыл экспертиза органнарының ажылын контрольдаар; бодунун болгаш киириштирген акша-хөреңгинин күсели-биле пенсияларга база пособиелерге немелде төлевирлерни доктаадыр болгаш төлеп бөөр;

2) тус чер бюджединин акша-хөреңгизинин күсели-биле дузаламчы алыр кижилериниң үчёдүн организастаар;

чоннуң социал камгалал фондузунуң акша-хөреңгизин углап-башкарар болгаш ону көвүдеир хемчеглерни алыр, бодунун болгаш киириштирген хөреңгилериниң күсели-биле пособиелерни, а ол ышкаш пенсияларга немелде төлевирни доктаадыр;

3) азыралыкчызын оскунган өг-бүлелериниң, бажыңынга ажаалда негеттинер инвалидтерниң болгаш назылап кыраан хамаатыларның чуртталга база материал-амыдырал байдалдарын экижидер талазы-биле хемчеглерни, а ол ышкаш социал хандырылга база материал-техниктиг хандырылгазын албан черлериниң тургузары албан апарган хире хамаатыларны тургузар талазы-биле хемчеглерни алыр;

4) курлавырже халапкан шериг албанныларга болгаш оларның өг-бүлелериниң эргежок чугула чуртталга байдалдарын тургузарынга дузалаар;

5) бодунун бүрүн эргелериниң дүүштүр не-чашты болгаш уругларны камгалаар дээш хөй уругларлыг өг-бүлелериниң амыдырал байдалын экижидери-биле холбашкан чиигелделерни база артык эргелерни тыпсыр; адаанизинин хайгааралы чок арткан бичин чаштарны уруглар бажыңнарынга, школа-интернаттарга, школалар чанында интернаттарга болгаш хамаатыларның өг-бүлелериниң кижизидери-биле тургузарын хандырар; уруг азыраан алырының айтырыгларын шиитпирлээр;

6) кожуунга азырал-хараганаалды удуртур;

7) чоннуң ажылга хаара тударын хандырар сорулга-биле программаны ажыллап кылып болгаш боттандырар;

8) чоннуң ажылга хаара тударын хандырар сорулга-биле тус чер бюджединин, бюджеттен дашкаар фондуларның болгаш киириштирген фондуларның күсели-биле чаагайжыдылганга, тудугга база орудар, бажыңнар, дериишкиннер септээри дээш ышкаш хөй-ниити төлевирлиг өскө-даа ажылдарны организастаар;

9) кожуунуң девискээринде турар бүдүрүлгелерден, албан черлериндеи, организациялардан ажыллан хосталган кижилериниң дугайында медээлерни алыр, бо айтырыг талазы-биле бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының удуртукчуларының илеткелдерин дыңнаар.

49 үүл. Хоойлу-дүрүмнү, коорум-чуруумну хандырар хамаатыларның эргелери болгаш хостуг-шөлээн чоннуң камгалаар талазы-биле кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

(Төнчүзү 4-кү арында).

ада-пелериниң азырал-хайгаралы чок арткан уругларны уруглар бажыңнарынга, школа-интернаттарга, школалар чанында интернаттарга тургузарының база хамаатыларның өг-бүлелериниң кижизидер кылдыр тургузарының хемчеглерин алыр;

9) халапкан болгаш курлавырже үнген шериг албанныларга болгаш оларның өг-бүлелериниң амыдырал-чурттаганың эргежок чугула таарымчалыг байдалдарын тургузарынга деткимче көргүзер;

10) азыракчыларны болгаш харагалзакчыларны томуйлаар, боттарының хүлээлгелерин оларның күүседип турарын контрольдаар;

11) бодунуң девискээринде турар бүдүрүлгелерден, организациялардан ажылдап хосталтырган ажылчынар дугайында медээлерни алыр, бүдүрүлгелериниң, организацияларның удуртукчуларының бо айтырыглар талазы-биле дыңнаачыларын алыр;

38 үүл. Хоойлу-дүрүмнү, коорум-чуруумну, хамаатыларның эргелерин болгаш хостуг чоруун хандырарының талазы-биле суур, суму чагыргазының бүрүн эргелери

Суур, суму чагыргазы:

1) суурнуң, сумунуң девискээринге хоойлуларының, күрүне эрге-чагыргазының, болгаш эргелеп-башкарылганың устукку органнарының хоойлуларын база актыларын, хамаатыларның эргелерин болгаш хостуг чоруун камгалаарын сагып турарын хандырар;

2) тус чер башкарылгазының суур, суму девискээринде чурттап турар хамаатыларының эргелерин болгаш хоойлу ёзугаар эрге-ажыктарын хажыктан күрүненің эргелеп-башкарылга органнарының, бүдүрүлгелериниң, организацияларының актыларын күш чок болдурар дугайында негеллериниң Конституция, Лаңди арбитраж болгаш улус суттарынга киирер;

3) бойдус халапталары, экологии айыыл-халапталары болган, эпидемия, малдың халдавырлыг аарыглары эң-не вептерээн, өртпе болган, хөй-ниитиниң корум-чуруумун масалыы-биле үрээн таварылгаларда, кижилериниң амы-тынын алыр болгаш камгалаар, оларның кадыкшылын база эргелерин камгалаар, материалдыг өртек-үнелиг түүлдерни кадагалаар, корум-чуруумну тудар, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларның ажыл-чорудулгазын хандырары-биле холбаштыр хоойлуда көрдүнген хемчеглерни алыр;

4) бодунуң эрге-хүлээлгезинге дүүштүр административ-тиктиг хемчеглерни ондаар;

5) хуралдарны, митингилерни, кудумчуга чыскаалдарны болгаш демонстрацияларны эрттирери, спортчу, көрүүлдениң болгаш хөй-ниитиниң өскө-даа масалыг хемчеглерин организастаары-биле холбаштыр хоойлужудулгада көрдүнген хемчеглерни алыр;

6) чагыганың девискээринде ажылдап турар хөй-ниитиниң девискээр ажы-биле боттаскарылга органнарын хоойлужудулгага дүүштүр бүрүткээр;

7) чоннуң хүлээп алырын, а ол ышкаш хамаатыларның хомудалдарын, билдириишкиннерин болгаш саналдарын чугаалажын көөрүн организастаар, бодунун эрге-хүлээлгезинге дүүштүр оларның талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни алыр;

8) милицияның участок инспекторларын, албан-дужаалынга бадылаар, оларның ажылын контрольдаар, милициянын, КАИ-ниң, өртпе камгалалдың органнарының боттарының хүлээлгелерин күүседиринге деткимче көргүзер;

9) хамааты байдалдар актыларын хоойлужудулгага дүүштүр дамзылаар;

10) нотариалдыг ажылдарны хоойлужудулгага дүүштүр чорудар.

VII эге. Кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

39 үүл. Кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

Кожуун чагыргазы:

1) кожуунуң бюджеттен дашкаар болгаш валюта фондуларын тургузар, оларның ужур-утказын болгаш ажыглаар сорулгазын тодарадыр; девискээр ажы-биле сорулгаларны шиитпирлээринге тускай программаларны болгаш хемчеглерни, чээлиге алырына фондуларны, оон иштинде социал камгалалдың болгаш чарыгдалдарны дугаарының фондуларын бадылаар; оларның ажыглалының дугайында отчётларны бадылаар;

2) суурларның, сумуларның бюджеттеринге чарыгдаллар дугаар база ай-ийлеп чээли акшаларны, а ол ышкаш кожуун бюджединиң акша-хөреңгизинден хүүлүг болгаш аная-даа чээлилерни үндүрүп бөөр дугайында шиитпирлерни хүлээп алыр;

3) муниципалитет бүдүрүлгелериниң ылып бүдүрүн турары барааннарына болгаш чедирип турары ачы-дузазынга тус чериниң үндүрүлгелин, чыылдаларын, өртектерни болгаш тарифтерни хоойлужудулгага дүүштүр доктаадыр; лотереялар, чээлилер үндүрер болгаш тарадыр дугайында шиитпирни хүлээп алыр;

4) тус чер бот-башкарылгазының өнчүзүнүн объектилерин садып алырының, тургузарының, эде чаартырының негелделерин хоойлужудулгага дүүштүр тодарадыр;

5) муниципалитет бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының удуртукчуларын албан-дужаалга томуйлаарының болгаш оон хостаарының чурумун хоойлужудулгага дүүштүр доктаадыр;

6) муниципалитет бүдүрүлгелерин болгаш муниципалитет эт-хөреңгизин күрүнеден аңылаарының база хуужударының негелделерин болгаш чурумун тодарадыр;

7) чурттаар оран-саваны хамаатыларның болгаш организацияларның өнчүү кылдыр дамчыдарының база садарының, чурттаар оран-саваны хөлезилеп дужаарының чурумун хоойлужудулгага дүүштүр доктаадыр;

8) чурттаар оран-савазын экижидери болгаш оларга чуртталга бажыңнарын бөөри негеттинип турар хамаатыларның хоойлужудулгага дүүштүр бадылаар.

9) чуртталга бажың-балгаттарын аная чурттаар арга чок апарган деп саналарының болгаш муниципалитет фондузунун чуртталга бажыңнарын чурттавас бажыңнар саныне шилчидериниң чурумун доктаадын тургузар;

10) оларның чагыргазында турар девискээрге чоннуң хандырылгазының болгаш садыглаашкының чурумнарын хоойлужудулгага дүүштүр доктаадын тургузар;

11) рынокту инфраструктураның бүдүрүлгелерин болгаш өскө-даа объектилерин тургузарының азы чаартырының болгаш чурумун, оларны чагырга чериниң девискээринге тургузарының чурумун хоойлужудулгага дүүштүр доктаадын тургузар; ажыктыг казымалдарның ол девискээрде чыдар черлерин ажыллан кылырына негелделерни болгаш оларны ажыглааны дээш төлевирни тургузар;

12) саарлыкчы ажыл-чорудулганың чамдык хевирлеринге идиг бөөр сорулга-биле чиигелделерни болгаш артык эргелерни, оон иштинде үндүрүг талазы-биле база хоойлужудулга ёзугаар тодаргайлаар;

13) бойдус курлавырларын ажыглаарының дүрүмнерин хоойлужудулга ёзугаар тодаргайлаар, чагырга чериниң девискээринге экологтуг, санитарлыг база тудуг тударының нормаларын үрээн таварылгада ол тудугну азы объектилерин ажыглаарын соксадыр дугайында шиитпирни үндүрер.

14) чер участоктарын тускайлап бөөриниң болгаш хуваарының, а ол ышкаш тус чер чагыргазының девискээринде чер участоктарын эргелеп баш бидириниң чурумун Чер хоойлужудулгазынга дүүштүр тодаргайлаар;

15) суулар, сумулар чагыргаларының эргезинге дамчыткан черлериниң кызыгаарын тургузар;

16) административ-девискээр тургузуунуң айтырыгларын хоойлужудулга ёзугаар шиитпирлээр; район планировказының схемаларын болгаш төлевилеллерин бадылаар;

17) Тыва Республиканың Куруунің санитар-эпидемиология хайгаарал төөгүнүң база Тыва Республиканың Долгандың хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар ямының кылган түнелдеринге үндезилээш, чагырга чериниң эргезинде девискээрге экологтуг таарымча чок өскерлиишкиннерин, демографтыг байдалдың өскерлиишкиннерин болгаш таарымча чок өскө-даа үрээкуктарны болдурыг дег хемчеглерни эрттирерин ол девискээрге хорууп;

18) чурттакчы чоннуң хереглелин хандырарына кылган суг сордурар дериишкиннерни ажыглаарының, а ол ышкаш санитар нормаларының негелделеринге дүүштүр суг объектилериниң санитар камгалал зоназының чурумнарын доктаадын тургузар;

19) административтиг хаарысалганы тодаргайлап доктаадыр шиитпирлерни хоойлужудулга ёзугаар хүлээп алыр;

20) бодунун массалыг информация чепсектерин тургузар;

21) күрүне эргелериниң устукку органнарының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының актыларын күш чок болдурар дугайында негеллени хоойлужудулгага көрдүнген таарымчаларга Конституция, Лаңди арбитраж болгаш улус судтарынга киирер; адаанда турар тус чер чагыргаларының хоойлужудулгага чөрүшкек шиитпирлерин күш чок болдурар;

22) бойдус база экология, төөгү болгаш эртем талазы-биле үнелиг бооп турар тус чер ужур-дузалыг өскө-даа түүлдерни бойдустуң, төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдары кылдыр чарлаар, оларны камгалаарының болгаш ажыглаарының дүрүмнерин тодарадыр;

23) оон чагырга-зында девискээрде чурттап турар хамаатыларга немелде чигелделерни болгаш артыкшылдыг аргаларны бодунуң акша-хөреңгизинин күсели-биле доктаадыр;

24) чамдык бүрүн эргелерни, а ол ышкаш объектилерни болгаш сан-хөө курлавырларны, суур, суму, хоорай чагырганың эргезинге дамчыдып бөөр дугайында шиитпирлерни хүлээп алыр;

25) хоойлужудулга ёзугаар оон эргезинге хамаарышкан өскө-даа айтырыгларны сайгарып көөр.

40 үүл. Планнаашкын, бюджет, сан-хөө болгаш үүгү талазы-биле кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

Кожуун чагыргазы:

1) кожуунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинин планнарының болгаш программаларын, бюджеттің төлевилеллерин ажыллап кылыр болгаш бадыладыры-биле төлээлекчилер Хуралынга киирер, оларның күүселлезин организастаар;

2) кожуунуң девискээринде турар өнчүүнүң янзы-бүрү хевирлериниң бүдүрүлгелериндек, организацияларындан, колхозтардан, кооперативтерден кожуунуң чурттакчы чоннуң эрге-ажыынга дээй бөөр экологтуг, демографтыг болгаш өскө-даа үржуктарлыг болгу дег оларның планнарының база хемчеглериниң төлевилеллериниң дугайында эргежок чугула медээлерни алыр, ыдыг планнарга болгаш хемчеглерге ыяап-ла албан дугуржулгаларны боттандыр;

3) девискээрниң социал-экономиктиг хөгжүлдезинин планнарының, а ол ышкаш чурттакчы чоннуң хереглелдерин хандырары, девискээрниң экономиктиг база социал хөгжүлдези-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле кожуунуң девискээринде бүдүрүлгелериниң, организацияларының планнарының төлевилеллериниң талазы-биле саналдарын киирер;

4) сан-хөөнүң, чурттакчы чоннуң акша-орулгаларының, күш-ажыл курлавырларының, чериг база кожуунуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин эргелеп-башкарырына эргежок чугула өскө-даа балансыларны тургузарын хандырар;

5) өнчүүнүң янзы-бүрү хевирлериниң бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын сайгара тургузарының, хөгжүлдериниң база специализастаарының планнарын чугаалажын көөр, оларга түнелдерин бөөр, эргежок чугула апарган таварылгаларда эргелеп-башкарылганың чогуур органнарынга бодунуң саналдарын киирер;

6) бодунуң девискээринде бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының учёт база отчёт байдалын хоойлужудулгага дүүштүр контрольдаар, күрүненің статистика органнарынга дуза көргүзер, статистиканың эргежок чугула медээлерин оларга бөөр болгаш оларган алыр.

41 үүл. Муниципалитет өнчүзүн эргелеп башкарарынга, кожуун девискээринде бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар-биле арасында харылзаалар талазы-биле кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

Кожуунуң административ-девискээр эргелери:

1) кожуунуң муниципалитет өнчүзүн эргелеп башкарар, муниципалитет өнчүзүнүң объектилерин тургузарының, садып алырының, ажыглаарының, хөлезилеп дирииниң, чаргыга чериниң эргезинде девискээрге экологтуг таарымча чок өскерлиишкиннерин, демографтыг байдалдың өскерлиишкиннерин болгаш таарымча чок өскө-даа үржуктарны болдурыг дег хемчеглерни эрттирерин ол девискээрге хорууп;

18) чурттакчы чоннуң хереглелин хандырарына кылган суг сордурар дериишкиннерни ажыглаарының, а ол ышкаш санитар нормаларының негелделеринге дүүштүр суг объектилериниң санитар камгалал зоназының чурумнарын доктаадын тургузар;

19) административтиг хаарысалганы тодаргайлап доктаадыр шиитпирлерни хоойлужудулга ёзугаар хүлээп алыр;

20) бодунун массалыг информация чепсектерин тургузар;

21) күрүне эргелериниң устукку органнарының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының актыларын күш чок болдурар дугайында негеллени хоойлужудулгага көрдүнген таарымчаларга Конституция, Лаңди арбитраж болгаш улус

дүрүлгелерин кожуун девискээринге тургузарына дуза көргүзер; бүдүрүлгелерин хоойлужудулгага дүүштүр бүрүткээр;

5) саарылгалыг ажыл-чорудулганың чамдык хевирлеринге идиг бөөри-биле чиигелделерни болгаш артык эргелерни, оон иштинде үндүрүг чиигелделерни хоойлужудулгага болгаш шиитпирлерге дүүштүр тыпсыр;

6) кожуунуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге чоннуң хереглел барааннарын болгаш өске-даа продукцияны бүдүреринге, ачы-дуза көргүзеринге кады ажылдажылга дугайында керээлерни муниципалитет өнчүзүнге хамаарышпайн турар бүдүрүлгелер, организациялар-биле чаар;

7) чагырга чериниң эргезинде девискээрге бүдүрүлгелерни, албан черлерни, организацияларны таарыштыр сайгара тургузар;

8) чагырга чериниң эргезинде девискээрге экологтуг, санитарлыг, тудуг норма-техниктерин үрээн таварылгаларда объектилерин тударын азы ажыглаарын соксадыр;

9) ижер сугну бүдүрүлге сорулгаларына ажыглаарын кыыгаарлаар азы соксадыр.

42 үүл. Өртектер доктаадын тургузар талазы-биле кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

Кожуун чагыргазы:

1) кожуунуң өртектериниң чаңгыс ай политиказын хоойлужудулга ёзугаар чорударын хандырар, өртектериниң, тарифтериниң, немелде өртектериниң база чиигелделериниң шын болурун организастаар болгаш анаа контрольду боттандырар;

2) барааннарның чамдык хевирлерин садып алыры, а ол ышкаш ачы-дуза чедирери-биле холбашкан чарыгдалдарны кожуун бюджединин акша-хөреңгилериниң күселиби-биле боттандырбышаан, чонга немелде төлевир тыпсырының талазы-биле хемчеглерни алыр.

43 үүл. Кожуунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинин материал-техниктиг хандырылгазының талазы-биле кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

Кожуун чагыргазы:

1) кожуунуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин планы-биле көрдүнген хемчеглериниң болгаш программаларының материал-техниктиг хандырылгазын боттандырар; республиканың материал-техниктиг хандырылга органнарындан төпчүдүн хуваар материалдыг күрлавырларны алыр;

2) хандырылганың болгаш саарылганың девискээр база кожууннар аразында саарылга организацияларын тургузар; өнчүүнүн кандыгдаа хевирлериниң бүдүрүлгелери, албан черлери болгаш организациялары-биле, оон иштинде даштыкы бүдүрүлгелер-биле, оларның продукциязын, барааннарын болгаш ачы-дузаларын тус чериниң рынокторуна хаара тудар дээш ажыл-агый керээлерин чаар;

3) бүдүрүлгелер-биле дугурушканын ёзугаар кожуун бюджединге кирер орулгадан (олча-ажыктан) үндүрүгүнүн 25 хуу чедир хемчээлин күрүне өртектери-биле продукциянын боду азы бүдүрүлгениң ачы-дуза чедирилгези-биле база оортан-даа ажыр 25 хуу чедир хемчээлин дугурушкан өртектер-биле солун болур эргелиг;

4) бүдүрүп турар продукцияның (барааннарның) болгаш көргүзүп турар ачы-дузаларының хемчээлинин 5 хуу чедир түүн тус чер чагыы кылдыр бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга чогуур материалдыг хавырларны шилчитпишаан, бөөр эргелиг.

44 үүл. Көдээ ажыл-агый, чер ажыглаар, бойдус камгалаар талазы-биле кожуун чагыргазының бүрүн эргелери

Кожуун чагыргазы:

1) доктааткан чурум ёзугаар кожуунуң кызыгаарында бүгү черлерден, хоойлужудулгада көрдүнгениннен аңгыда, чер участоктарын бүгү назыда салган эдилээр, хуусаа чокка (доктаамал) база тур эдилээр кылдыр бөөр болгаш хөлезилээр, хавырар;

2) черни өөлөөр, черни ажыглаар эргелери, чер участоктарын тур ажыглаар керээлерни болгаш оларны хөлезилээриниң керээлерин бүрүткээр;

3) чер кадастрын эргелеп чорударын организастаар;

4) кожуун чагыргазының эргезинде черлерни ажыглаарыч планнаар;

5) кожуун девискээринде чурттакчылыг черлериниң чер ажыл-агый тургузуушкунунуң плачнарын ажыллап кылырын боттандырын чорударын организастаар;

6) чер дээш төлевирни тыптар;

7) суулар, сумулар чагыргалары-биле дугурушкарын ёзугаар оларның эргезинге дамчы

Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги, 3-кү арыннарда).

Кожуун чагыргазы:

1) күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылгазының үстүкү органнарының хоойлуларын база актыларын сагыырын, хамаатыларның эргелерин болгаш хостуг-шөлөөн чоруун кожуунун девискээринге камгалаарын хандырар;

2) кожуунун девискээринде чурттап турар хамаатыларның эргелерин болгаш дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын, а ол ышкаш кожуун чагыргазының эргелерин хажыткан күрүнеңиң эргелеп башкарылга органнарының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларның актыларын күш чок болдурар дугайында негелдерни Конституция, Дээди арбитраж база улус судтарынга киирер;

3) бойдус халавы, экология айыыл-халаптары болган, эпидемия, малдың халдавырлыг аарыглары эң-не неперээн, өрттер болган, хөй-ниитиниң корум-чурумун массалыы-биле үрээн таварылгаларда кижилерни камгалаар, амы-тынын алыр болгаш оларның кадыын база эргелерин камгалаар, материалдыг өртек-үнелиг үүлдерни камгалаар, корум-чурумну тудары, будүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларның ажыл-чорудулгазын хандырары-биле холбаштыр хоойлуда көрдүнген хемчеглерни боттандырар, өртке удур хемчеглерни алырын организастаар;

4) хамаатылар болгаш албан-дужаалдыг кижилер административтиг корум-чурумну үрээни дээш бодунун эргезинге дүүштүр оларга административтиг хемчеглерни онаар;

5) хуралдарны, митингилерни, күдумчу чыскаалдарны болгаш демонстрацияларны өрттүрери, спортчу, көрүлде болгаш хөй-ниитиниң өске-даа массалыг хемчеглерни организастаары-биле холбаштыр хоойлужудулгада көрдүнген хемчеглерни алыр;

6) бодунуң девискээринде ажылдап турар хөй-ниитиниң девискээр аайы-биле бот-башкарылга органнарын хоойлужудулгага дүүштүр бүрүткээр;

7) кожуунуң чурттакчы чонунга хамаарышкан массалыг информация аймаан хоойлужудулгага дүүштүр бүрүткээр;

8) кожуунуң иштики херектер органнарын удуртур; хуузунда болгаш өскээртен кирген хөреңгилерниң күселиби-биле хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң милициязының (тус чер милициязының) немелде салбырларын тургузар; кожуунуң девискээринде турар күш-ажылга эдип-чазаар албан черлериниң ажылын хайгааараар;

9) кожуунуң хамааты байдал актыларын бүрүткээр органнарын, кожуунуң күрүне архивин удуртур;

10- күрүне нотариузун хоойлужудулгага дүүштүр удуртур;

11) суд, прокуратура болгаш юстиция органнарының ажылынга дузалаар;

12) чонну хүлээп алырын, а ол ышкаш хамаатыларның хомудалдарын, билдириишкиннерин болгаш саналдарын сайгарып көөрүн организастаар, бодунун эрге-хүлээгезинге дүүштүр ол талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни алыр;

13) бүгү-ниитиниң шериг хүлээлгезиниң дугайында хоойлужудулганы күүседирин хандырар;

14) кожуунда хамааты камгалалын удуртур;

15) күрүне шаңналдары-биле шаңнаар болгаш хүндүлүг аттарны тыпсыр дугайында дилеглерни чугаалажып көөр база оларны чогуур органнарга киирер.

VI. Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылгазы

VIII эге. Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылгазы

30 үүл. Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылгазының системазы

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга системазы хамаатыларның ниити хуралдарын (чыыштарын), конференцияларын, чер-чер референдумнарын, дорт демократиялың өске-даа хевирлерин; хоорайларның, суулларның, сумуларның болгаш арбанларның, чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле бот-башкарылга органнарын (микрорайоннарын, чуртталга комплекстериниң чөвүлелдери болгаш комитеттери), а ол ышкаш чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле бот-башкарылгазының өске-даа органнарын (кудумчуларның, кварталдарның, бажыңнарның, агитквартиралардың база аңаа демейлешкек черлериниң чөвүлелдерин азы комитеттерин) ол бодунга киришпирип турар.

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының ажылдап турары девискээрлерин хамаатыларның саналын ёзугаар тус чер чагыргазы доктаадып тургузар.

51 үүл. Хамаатыларның ниити хуралдары (чыыштары), конференциялары

Хамаатыларның ниити хуралдарын (чыыштарын), конференцияларын чугула херек апарган таварылгада тус чер чагыргазы болгаш чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнары чыылдырар.

Хамаатыларның ниити хуралдарының (чыыштарының), конференцияларының эргезинге дараазында айтырыглар хамааржыр:

чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарын соңгууру болгаш оларның дугайында дүрүмнерин (уставтарны) хүлээп алыры;

хамааржып турары девискээриниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының ажыл-чорудулгазының программаларын база оларның күүседелдезиниң дугайында отчеттарны бадылаары;

чогуур девискээриниң чурттакчы чоннуун сонуургалдарын илередип турар чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының көөр эргелиг өске-даа айтырыгларын шиитпирлээр.

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының соңгулдаларының талазы-биле ниити хуралдары (чыыштары), бир эвес аңаа хамааржыр девискээриниң чурттакчыларының чартык кезиинден эвээш эвези киржип турда, а конференциялары — хамааржыр девискээрлериниң чурттакчыларының төлөөлекчиларинің үштүң ийи кезиинден эвээш эвези киржип турда, бүрүн эргелиг болуп болур, конференцияга киржир төлөөлежилгениң хемчээлин тус чер эрге-чагыргазы доктаадыр.

Ниити хуралга (чыышка), конференцияга 16 хар четкен назылыг хамаатылар киржир.

52 үүл. Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының соңгулдалары

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнары хамаатыларның эгелекчи вдепкейи-биле оларның эки тура хостуг күзелин илергейлээнинге үндезилеттинип тургустунар.

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының соңгулдаларын хамаатыларның ниити чурттап турар чериниң аайы-биле оларның ниити хуралдарынга (чыыштарынга) азы конференцияларынга а ол ышкаш тус чер эрге-чагыргазының бүрүн эргелериниң хуусаазында соңгулда участоктарының аайы-биле чажыт бадылаашкын үезинде бүгү-ниити деп дорт соңгуур эргезин ёзугаар эрттирип болур. Чурттакчыларның ниити хуралы (чыыжы) азы конференциязы девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының бүрүн эргелериниң өске хуусаазын база доктаадып тургузар эргелиг.

Тус чер эрге-чагыргазы чурттакчы чоннуң бот-эгелекчи бөлүктериниң саналы-биле төлөөлээриниң чурумун, хемчээлин база бот-башкарылга органнарының соңгулдаларын хуусааларын дугуржуп чугаалажып алыр, а соңгулда участоктарының аайы-биле дорт соңгуллаларны эрттирип турар үеде чурттакчыларның санын ёзугаар соңгулда комиссияларын тургузар болгаш кандидаттарны депшилериниң чурумун дугуржур.

Чурттакчы чоннуң хөй-ниити бот-башкарылга органнарының соңгулдаларын белеткээри база эрттирери-биле холбашкан чарыгдалдарны тус чер эрге-чагыргаларының чөпшээрежилгези барда оларның күсели-биле үндүрер.

Соңгулда участоктарының талазы-биле чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының соңгулдаларын, бир эвес даңзыда кирген соңгукчуларның чартык кезиинден эвээш эвези киришкен болза, ынчан күштүг деп саналар.

Соңгулдаларга киришкен соңгукчуларның хөй кезиниң бадылашкынын алган хамаатыларны хөй-ниити бот-башкарылга органнарының составынга соңгуткан деп саналар.

53 үүл. Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының кол-кол бүрүн эргелери

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының харыылаар айтырыглары тус чер эрге-чагыргаларының оларга дамчыдып бергени бүрүн эргелерин барымдаалап, оларның дүрүмнери (уставтары)-биле тодарадыр.

Тус чер эрге-чагыргазы чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнары-биле, оларның-биле чөпшээрежилге ёзугаар кады көөр эргелериниң бөлүүн, а ол ышкаш чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнары-биле дугуржулга чокта шиитпирлеттинмес ужурлуг айтырыгларның даңзызын тургузуп ап болур.

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнары тус чер эрге-чагыргазыга оларны бүрүткээнинден эгелээш юридиктиг эргелиг болур. Бүрүткээриден ойталаар болза, судка хомудан болур.

54 үүл. Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының экономиктиг ажыл-чорудулгазы

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының эргелери:

бараанарга болгаш ачыдуза чедирилгезинге чурттакчы чоннуң негелде-хереглеллерин хандырар будүрүлгелери база организацияларны доктааттынган чурум ёзугаар тургузар;

девискээрлерни чаагайжыдарының база чурттакчы чоннуң коммунал хандырылгазының, чуртталга фондузун, социал адырының объектилерин тудар болгаш септээр талазы-биле тус чер бюджединиң аңаа көрдүнген акша-хөреңгилерин болгаш бодунун саңхөө курлавырларын ажыглап тургаш, ажылдарны кылдыртыр чагыкчы болур;

тускай сорулгалыг программаларны акцаландырарынга чурттакчы чоннуң, будүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларның акша-хөреңгилерин эки туразын барымдаалап каттыштырар;

акционерлиг болгаш үлежип үлүүн киирип турган, саңхөө-чээли албан черлерин тургузарынга база оларның ажыл-чорудулгазынга боттарының хууда курлавырлары-биле киржир;

чурттакчы чоннуң социал-экономиктиг негелделерин хандырар сорулга-биле хоойлужудулга ёзугаар хорааан экономиктиг өске-даа ажыл-чорудулганы организастаар;

бодунуң дүрүмүнге (уставынга- дүүштүр ажылдакчыларның штадын болгаш оларның ажыл төлевириниң чурумун тодарадыр.

55 үүл. Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының саңхөө курлавырлары

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының саңхөө курлавырлары бодунуң чээлиге алган акша-хөреңгилериниңден, а ол ышкаш оларга тус чер чагыргазының дамчыдып бээри акша-хөреңгилерден тургустунар.

Оларның боттарының саңхөө курлавырлары чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының экономиктиг ажыл-чорудулгазындан алыр орулгазының, будүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларның эки тура-биле киирген дадывырларындан база дузаламчыларындан, хамаатыларның өнчүзүнүң янзы-бүрү хевирлериниңден, а ол ышкаш өске-даа киришилделерден тургустунар.

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнары боттарының эргезинде турар саңхөө курлавырларын чогуур девискээрлериниң уставта айыткан сорулгаларынга болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң программаларынга дүүштүр боду ажыглаар.

56 үүл. Чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарының тус чер эрге-чагыргазы-биле арызында харылзаалары

Тус чер чагыргазы чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнарынга оларның бүрүн эргелерин боттавдырарынга деткимче дузаны көргүзер.

Чурттакчы чоннуң девискээр аайы-биле хөй-ниити бот-башкарылга органнары оларның эрге-ажыктарынга хамаарышкан айтырыгларны чугаалажып көөрүнүң үезинде төлөөлекчилер Хуралдарының ажылынга болгаш тус чер чагыргаларының төлөөлекчиларинің хуралдарынга киржир эргелиг.

VII. Тус чер бот-башкарылгазының эргелериниң магадылалдары

IX эге. Тус чер бот-башкарылгазының эргелериниң магадылалдары

57 үүл. Төлөөлекчилер Хуралының болгаш тус чер чагыргазының шиитпирлериниң албан болуру

Төлөөлекчилер Хуралының болгаш тус чер чагыргазының боттарының эргелеринге дүүштүр хүлээп алганы шиитпирлерин оларның чагыргазынга хамаарышкан девискээрлерде турар будүрүлгелериниң, организацияларның, янзы-бүрү хевирлиг өнчүзүн албан черлериниң, бот-башкарылганың тус чер органнарының болгаш хамаатыларның күүседири албан.

Хамаатыларның төлөөлекчилер Хуралының болгаш чагырга даргаларының эргелерине дүүштүр хүлээп алганы шиитпирлерин күүсе эрге-чагыргазының, эргелеп башкарылганың органнары күш чок болдуруп шыдавас.

Янзы-бүрү хевирлиг өнчүлүг будүрүлгелер, албан черлери, организациялар, хөй-ниити каттыжыышкыннары, тус чер бот-башкарылгазының органнары, оларның албан-дужаалдыг кижилери, хамаатыларның төлөөлекчилер Хуралының болгаш тус чер чагыргазының мурнунга харыысалгалыг, ооң иштинде эт-хөреңги-биле харыысалганы база чүктээр; оларның хөделиишкиннериниң азы хөделиишкин чогунуң үржүүнүн девискээрге, чурттакчы чоннуң эрге-ажыынга таварыштырган каражаны эгидер.

Тус чериин төлөөлекчилер Хуралы, тус чер чагыргазы күрүне органнарының, хөй-ниити каттыжыышкыннарының, будүрүлгелериниң, янзы-бүрү хевирлиг өнчүлүг албан черлериниң, организацияларның албан-дужаалдыг кижилерниң, төлөөлекчилер Хуралының, тус чер чагыргазының шиитпирлерин күүсетпээни дээш хоойлужудулганың доктаатканы чурум-биле сагылгачурум харыысалгазын онаар дугайында бижикти киирер эргелиг.

Төлөөлекчилер Хуралының болгаш тус чер чагыргазының бижини чогуур орган ону алган хүнүнден эгелээш, 15 хонук хуусааның иштинде көрген турар ужурлуг.

Төлөөлекчилер Хуралының болгаш тус чер чагыргазының боттарының эргелеринге дүүштүр хүлээп алган шиитпирлерин күүсетпес болза, албан-дужаалдыг кижилерге болгаш хамаатыларга суд чуруму-биле ажыл төлевириниң хоойлу ёзугаар доктаатткан аңаа хемчээлиниң эң эвээш дээнинин бирден бешке чедир хемчээлинге деп торгаал хевирлиг административтиг харыысалганы онаар.

Харыысалга онаарын бо Хоойлуда көрген административтиг эрге-чурум үрээшкиннериниң дугайында херектерни чеди хонук дургузунда көрген турар. Улус судьязының доктаалын прокурорнуң удурланыышкының барымдаалаш, судья боду, а ол ышкаш прокурорнуң удурланыышкының бар-чогундан хамаарылга чокка — Тыва Республиканың Дээди судунуң даргазы күш чок болдуруп азы өскертип болур.

58 үүл. Тус чер чагыргазының девискээринге хоойлу-дүрүмнү боттандырары

Тус чер чагыргазының эргелери:

Үк девискээрде чурттап турар хамаатыларның эргелерин база дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын, а ол ышкаш тус чер чагыргазының эргелерин үрөп турар күрүненің эргелел органнарының, тус чер бот-башкарылгазының органнарының, будүрүлгелериниң, янзы-бүрү хевирлиг өнчүлүг организацияларның, албан черлериниң, хөй-ниити каттыжыышкыннарының актыларын күш чок деп көөр дугайында негелдерни Конституция, Дээди арбитраж база улус судтарынга киирер болгаш Конституция, Дээди арбитраж база улус судтары шиитпирни хүлээп алгыже ол актыларны күүседирин ара соксадыр.

Чайгаар болур айыылдар, экологтуг айыыл-халаптар болган, эпидемия, малдың халдавырлыг аарыглары аажок неперээн, өрттер үнген, хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээн таварылгаларда хамаатыларның хууда айыыл чок чоруун, камгалалын, дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын хандырар, өнчүүнүң бүгү-ле хевирлерин камгалаар база корум-чурумну тудар талазы-биле хоойлуда көрдүнген хемчеглерни боттандырар.

59 үүл. Чер-чер чагыргаларының аразында чөрүлдээлерни (маргылдааларны) көөрү

Чер-чер чагыргаларының аразында маргылдааларны дараазында чурум-биле сайгарып көөр:

1. Чер-чер чагыргаларының аразында административтиг девискээр тургузуунуң айтырыгларының талазы-биле маргылдааларны Тыва Республиканың Дээди Хуралынга база Тыва Республиканың Чазаанга Россия Федерациязының хоойлужудулгазын ёзугаар чугаалажып көөр.

2. Тус чер чагыргаларының аразында эт-хөреңги талазы-биле маргылдааларны Дээди арбитраж суду көөр.

3. Кожууннар чагыргаларының аразында маргылдааны Тыва Республиканың Дээди Хуралы биле Тыва Республиканың Чазаа сайгарып көөр азы талаларның кайы-бирээзинин негелдезин ёзугаар аңаа маргышкан талаларның төлөөлекчиларинің кол киржилгези-биле Тыва Республиканың Дээди Хуралы биле Тыва Республиканың Чазаанның тургусканы комиссияның чөпшээрелик ёзугаар чугаалажып көөр; Тыва Республиканың Дээди Хуралының болгаш Тыва Республиканың Чазаанның азы дугуржуушкун комиссиязының хүлээп алганы шиитпирлерин судка хомудап киирип болур.

Кожуун чагыргазының шиитпирлерин Тыва Республиканың Дээди судунга хомудап киирип болур.

Хоорайлар, суурлар, сумулар чарыгаларының аразында маргылдааларны кожуун чагыргалары азы аңаа маргышкан талаларның төлөөлекчиларинің киржилгези-биле болгаш кожуун чагыргазының тургусканы дугуржуушкун комиссиязы чугаалажып көөр; кожуун чагыргазының ийикпе азы дугуржулга комиссиязының хүлээп алганы шиитпирни судче киирип болур.

Хоорай, суур, суму чагыргазының шиитпирин кожуунуң улус судуче хомудап киирип болур.

60 үүл. Чер-чер чагыргаларының саналдарын чугаалажып көөрү

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылгазының дээди органнары боттарының ажыл-чорудулгазының үезинде саналдарын чугаалажып көөр болгаш барымдаалар, ол саналдарны чугаалажып көөрүнинің түүнелериниң дугайында оларга дыңнадыр хүлээлгелиг.

61 үүл. Тус чер чагыргаларының харыысалгазы

Тус чер чагыргаларының, а ол ышкаш оларның органнарының албан-дужаалдыг кижилери боттарының хоойлужудулга ёзугаар хүлээп алганы шиитпирлери дээш харыысалгалыг болур.

Тус чер чагыргаларының, оларның органнарының болгаш албан-дужаалдыг кижилериниң шын эвес шиитпирлериниң, оларның дүрүм чок хөделиишкиннериниң түүнелиде чедирген каражаны ыыдыг каражага таварышкан янзы-бүрү хевирлиг өнчүлүг будүрүлгелерге, организацияларга, албан черлерине болгаш хамаатыларга судтуң азы Дээди арбитраж судунуң шиитпиринге үидезилээш, тус чер чагыргазының база оларның органнарының боттарының акша-хөреңгизинің күсели-биле долу хемчээлдиг катап эгидер.

Боттарының ажылдакчыларының азы албан-дужаалдыг кижилериниң чедирген каражазын дедир эгиткен тус чер чагыргазы, оларның органнары төлээн түүнү, бир эвес ооң өске түүнү хоойлу ёзугаар доктаатпаан болза, дедир эгидер негелдени ол кижилерге киирер эргелиг.

Бир эвес ол шиитпирлер хоойлужудулгага чөрүшкек, хамаатыларның эргелерин болгаш хоойлу ёзугаар эргежыктарын үрөп турар болза, тус чер чагыргаларының, оларның органнарының болгаш албан-дужаалдыг кижилериниң шиитпирлеринге хомудалды судка киирер эргелиг.

62 үүл. Чагыргаларының албан-дужаалдыг кижилерниге кызыгаарлаашкыннар

Тус чер чагыргазының баштыңнары — чагырга даргазы болгаш ооң оралакчылары, а ол ышкаш килдистер, эргелелдер, структурлуг ооң-даа өске салбырларының удуртукчулары болгаш оларның оралакчылары Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттары болбас.

Кожуун чагыргазының даргазы, кожуун чагыргазының аппарадының структурлуг салбырларының, аңы-аңгы кезектериниң удуртукчулары, тус чер чагыргазының удуртукчулары болгаш ооң органнарының база аңгы-аңгы адырларының удуртукчулары:

а) күрүненің өске органнарына, а ол ышкаш хөй-ниити каттыжыышкыннарына, будүрүлгелерге, организацияларга болгаш янзы-бүрү хевирлиг өнчүлүг албан черлерине төлевирлиг албан-дужаал өлөвес;

б) бүрүткеттинген политиктиг партияларның, шимчээшкиннериниң, клубтарының азы бөлүктериниң удуртукчу органнарына кирбес;

в) бодунуң ажыл-чорудулгазын боттандырары-биле тус чериниң бюджединиден акша-хөреңгини ап турар будүрүлгелериниң, организацияларның, янзы-бүрү хевирлиг өнчүлүг албан черлериниң баштаар черлерине азы эргелелдің өске-даа органнарына турбас;

г) муниципалитет өнчүзү бооп турар азы ук чагырганың девискээринде ажылдап турар ийикпе, бодунун ажыл-чорудулгазына ажыглаарыбиле ол чагырганың бюджединиден акша-хөреңги алыры-биле, үндүрүг азы өске-даа саңхөө чиигелдери-биле холбашкан будүрүлгелерден, албан черлериниңден, организациялардан кандыг-даа орулгаларны чаңгыс удаының азы доктаамал-даа акша шаңналы ап болбас.

Үстүнде айыткан албан-дужаалдыг кижилер бо үүлдүн негелделерин үрээнде, бир эвес оларның хөделиишкиннериниң түүнелиде чедирген каражаны ыыдыг каражага таварышкан янзы-бүрү хевирлиг өнчүлүг будүрүлгелерге, организацияларга, албан черлерине болгаш хамаатыларга судтуң азы Дээди арбитраж судунуң шиитпиринге үидезилээш, тус чер чагыргазының база оларның органнарының боттарының акша-хөреңгизинің күсели-биле долу хемчээлдиг катап эгидер.

Боттарының ажылдакчыларының азы албан-дужаалдыг кижилериниң чедирген каражазын дедир эгиткен тус чер чагыргазы, оларның органнары төлээн түүнү, бир эвес ооң өске түүнү хоойлу ёзугаар доктаатпаан болза, дедир эгидер негелдени ол кижилерге киирер эргелиг.

63 үүл. Тус чер чагыргазының удуртукчуларына, өскеда албан-дужаалдыг кижилерге социал магадылалдар

Тус чер чагыргазының даргазына болгаш ооң оралакчыларына, тус чер чагыргазының баштыңының, ооң оралакчызының албан-дужаалдыг кижилериниге акша-шалыңнарын Тыва Республиканың тус чер чагыргазының удуртукчуларының албан-дужаал шалыңнарының схемазын ёзугаар Тыва Республиканың Дээди Хуралы доктаадып тургузар.

Тус чер чагыргазының удуртукчулары, оларның оралакчылары, чагырганың структурлуг салбырларының аппарадының удуртукчулары оларны албан-дужаалыңдан хосталаныңын соонда, чаа черге ажылдап киргижеге чедир бир чылдың дургузунда оларга доктаатканы ажыл төлевирин алырын дараазында таварылгаларда үргүлчүлээр:

а) бүрүн эргелериниң хуусаазының төнгениниң соонда база бүрүн эргелериниң чаа хуусаазында албан-дужаалга соңгуваанда азы томуйлаваанда;

б) административ-девискээр хуваалдазының өскерилгени, чагырганы азы тус чер чагыргазын дүжүргени-биле тус чер чагыргазын эде организастаны-биле холбаштыр албан-дужаалдарны дүжүргенде;

в) тус чер чагыргазының удуртукчуларының ажылынган эки тура-биле халажырының дугайында билдириишкинин хандырган соонда, бир эвес олар ол албан-дужаалга бир чылдан эвээш эвес үе иштинде ажылдаанда.

Бир эвес айытынган албан-дужаалдыг турган кижилер мурнунда ап турган ажыл төлевириниң хемчээлдериниңден эвээшти ап турар болза, ынчан мурнунда ап турган ажыл төлевириниң хемчээлдериниңден өске-даа ооң-даа ооң-даа өске-даа ооң-даа ооң-даа өске-даа ооң-даа ооң-даа